

TƯ DUY PHẢN BIỆN TRONG KỶ NGUYÊN SỐ

★ PGS, TS VŨ THANH SƠN

Cục Đào tạo, bồi dưỡng cán bộ,

Ban Tổ chức Trung ương

● **Tóm tắt:** Tư duy phản biện không chỉ là một kỹ năng học thuật, mà còn là kỹ năng sống cốt lõi trong kỷ nguyên số. Bài viết phân tích khái niệm, vai trò và lợi ích của tư duy phản biện đối với cá nhân, tổ chức và xã hội; trước những thách thức trong kỷ nguyên số, tư duy phản biện như một “cơ chế phòng vệ nhận thức”, giúp xử lý tốt thông tin, nâng cao năng lực sáng tạo và thích ứng trong đời sống hiện đại.

● **Từ khóa:** tư duy phản biện; kỷ nguyên số; kỹ năng học thuật; năng lực sáng tạo; lý luận; thực tế.

1. Mở đầu

Tư duy phản biện là kỹ năng đa chiều, liên ngành và liên văn hóa. Về bản chất, đây không chỉ là kỹ năng tư duy logic được tích lũy có ý thức, mà còn là sự kết hợp giữa trí tuệ và bản lĩnh. Nó giúp con người tự chủ trước công nghệ, sáng suốt trong môi trường thông tin phức tạp và nhân văn trong hành động. Tư duy phản biện là kỹ năng đặc biệt cần thiết trong học tập, nghiên cứu, ra quyết định, lãnh đạo, tham gia phản biện xã hội, xử lý thông tin và thúc đẩy đổi mới.

Trong kỷ nguyên số, tư duy phản biện là kỹ năng thiết yếu giúp cá nhân và tổ chức thích nghi, sáng tạo và phát triển bền vững. Tư duy phản biện được coi là kỹ năng hàng đầu trong nhóm những kỹ năng quan trọng nhất. Vì vậy, việc nghiên cứu để nhận rõ bản chất, giá trị của tư duy phản biện, từ đó thúc đẩy việc vận dụng vào đời sống xã hội là yêu cầu cấp thiết.

2. Nội dung

2.1. Tiếp cận lý luận về tư duy phản biện

Khái niệm tư duy phản biện

Tư duy phản biện (critical thinking) được nhiều học giả và tổ chức học thuật định nghĩa với những cách tiếp cận khác nhau. Tùy thuộc chuyên ngành hay lĩnh vực nghiên cứu, khái niệm này mang những sắc thái riêng, trong đó có thể điểm qua một số định nghĩa tiêu biểu sau: Giáo sư triết học giáo dục Ennis định nghĩa tư duy phản biện là tư duy hợp lý và phản ánh nhằm quyết định điều gì cần tin tưởng hoặc nên làm⁽¹⁾. Ennis nhấn mạnh yếu tố lý trí và định hướng hành động, tức tư duy phản biện không chỉ để đánh giá mà còn để ra quyết định có trách nhiệm.

Halpern, dưới góc độ tâm lý học, cho rằng tư duy phản biện là việc sử dụng kỹ năng nhận thức một cách có mục tiêu và chiến lược nhằm tăng khả năng lựa chọn, đánh giá thông tin và giải quyết vấn đề hiệu quả⁽²⁾. Tư duy phản biện gắn với giải quyết vấn đề thực tiễn, đặc biệt nhấn mạnh khả năng vận dụng linh hoạt kỹ thuật tư duy trong các ngữ cảnh khác nhau.

Tiếp cận theo khả năng tự hoàn thiện, xem tư duy phản biện là năng lực có thể huấn luyện và phát triển suốt đời, Paul và Elder cho rằng tư duy phản biện là quá trình tự định hướng, tự điều chỉnh, mà qua đó con người cố gắng lý giải và đánh giá thông tin theo tiêu chí hợp lý để cải thiện kết quả tư duy⁽³⁾. Hơn nữa, Scriven và Paul đề xuất khái niệm tư duy phản biện là quá trình trí tuệ tích cực và có kỷ luật, nhằm hình thành niềm tin và hành động bằng cách phân tích, đánh giá và tổng hợp thông tin từ quan sát, kinh nghiệm, lý luận hoặc truyền thông⁽⁴⁾. Định nghĩa này thể hiện rõ tính tích hợp và đa nguồn, cho thấy tư duy phản biện không chỉ là suy luận logic, mà còn bao gồm yếu tố phân tích đạo đức, xã hội và ngữ cảnh.

Các đặc trưng của tư duy phản biện

Trên cơ sở tổng hợp từ một số nghiên cứu, có thể xác định 6 đặc trưng cơ bản của tư duy phản biện như sau:

(1) Hợp lý: Tư duy phản biện dựa trên lý trí và logic thay vì cảm xúc hay thành kiến, hiệu ứng đám đông. Người tư duy phản biện luôn tìm kiếm lý do, bằng chứng thuyết phục.

(2) Phản tỉnh: Luôn đánh giá lại giả định, quan điểm và quá trình tư duy của chính mình. Đây là nền tảng để tránh thiên kiến cá nhân.

(3) Phân tích và đánh giá: Khả năng bóc tách thông tin, xác định các luận điểm, kiểm tra tính hợp lệ, độ tin cậy và ý nghĩa của dữ liệu.

(4) Định hướng mục tiêu: Tư duy phản biện có mục đích rõ ràng: ra quyết định, giải quyết vấn đề, phản biện hay phát hiện sai sót logic.

(5) Tính cởi mở và hoài nghi hợp lý: Luôn sẵn sàng tiếp thu ý kiến khác biệt, song vẫn duy trì tư duy hoài nghi để kiểm chứng tính xác thực.

(6) Tính hệ thống và có tiêu chí rõ ràng: Người tư duy phản biện theo quy trình - từ xác

định vấn đề, đặt câu hỏi, phân tích dữ liệu đến đánh giá hệ quả, kết luận.

Hoạt động tư duy phản biện

Paul và Elder xây dựng khung lý thuyết gồm 8 yếu tố bao trùm mọi hành động tư duy⁽⁵⁾. Các yếu tố này không tồn tại độc lập mà hình thành một hệ sinh thái tư duy, tương tác lẫn nhau, tạo nên quá trình tư duy có cấu trúc. Nếu một yếu tố yếu hoặc sai, toàn bộ hệ thống tư duy có thể bị lệch lạc. Cụ thể như sau:

Thứ nhất, mục đích. Tư duy luôn có mục tiêu. Đây là điểm khởi đầu định hướng cho toàn bộ quá trình suy nghĩ. Một tư duy hiệu quả là có mục đích rõ ràng, chính đáng, cụ thể và thực tế.

Thứ hai, câu hỏi. Tư duy xoay quanh một hay nhiều vấn đề hoặc câu hỏi. Việc xác định đúng câu hỏi là yếu tố then chốt để không đi lệch hướng.

Theo Marilee G. Adams, hỏi đúng câu hỏi sẽ mở ra cách tư duy mới, đưa đến hành động tích cực và kết quả khác biệt⁽⁶⁾, nghệ thuật đặt câu hỏi hướng tới xây dựng hệ thống tư duy và phản biện. Câu hỏi được phân thành 2 nhóm: câu hỏi phân xét và câu hỏi học hỏi. Câu hỏi phân xét thể hiện tính chất quy kết, tiêu cực và đóng kín; trong khi đó, câu hỏi học hỏi thể hiện sự cởi mở, tích cực, mở, khuyến khích sáng tạo và phản biện.

Thứ ba, quan điểm. Mọi suy nghĩ đều dựa trên một cách nhìn, bối cảnh, vị trí xã hội, văn hóa hoặc giá trị. Người tư duy phản biện ý thức được quan điểm của mình và cân nhắc các quan điểm khác.

Thứ tư, thông tin. Dữ liệu, sự kiện, trải nghiệm, bằng chứng mà tư duy cần phải dựa vào. Tư duy phản biện đánh giá độ chính xác, đầy đủ và nguồn gốc của thông tin.

Thứ năm, khái niệm. Tư duy sử dụng cơ sở được khái quát hóa thành phạm trù, nguyên lý,

lý thuyết để diễn giải thực tế. Các khái niệm rõ ràng, được định nghĩa đúng và áp dụng phù hợp.

Thứ sáu, giả định. Tư duy luôn hàm chứa các giả định (ẩn hoặc hiện). Việc phát hiện, làm rõ và kiểm chứng giả định là bước quan trọng để tránh nhận thức sai lệch logic, sai lệch bản chất.

Thứ bảy, suy luận. Từ dữ kiện có sẵn, dẫn đến kết luận. Người tư duy phản biện cần chắc chắn rằng suy luận logic, chặt chẽ, không vội vàng, không ngụy biện, không thiên vị.

Thứ tám, hệ quả. Mỗi kết luận đều kéo theo hệ quả. Tư duy phản biện buộc phải đánh giá cả hệ quả tích cực và tiêu cực.

2.2. Vai trò của tư duy phản biện trong kỷ nguyên số

Đối với cá nhân

Tư duy phản biện đóng vai trò trung tâm trong sự phát triển nhận thức và hành vi của cá nhân. cụ thể như sau:

Tăng cường năng lực tự học và thích ứng: Người có tư duy phản biện sẽ tiếp cận tri thức một cách chủ động, đặt câu hỏi sâu và học tập có định hướng. Tư duy phản biện giúp cá nhân tự học một cách có định hướng, biết phân tích và đánh giá kiến thức thay vì tiếp thu thụ động. Đây là yêu cầu trọng tâm trong xã hội học tập, đồng thời là “năng lực học để học” - kỹ năng bền vững trong thế giới liên tục biến đổi.

Ra quyết định có lý trí và đạo đức: Tư duy phản biện cho phép cá nhân phân tích hệ quả của các lựa chọn và hành động dựa trên lý lẽ, dữ kiện và giá trị xã hội. Người có tư duy phản biện thường kiên định lý trí, đồng thời biết cân nhắc yếu tố đạo đức và trách nhiệm xã hội khi hành động. Trước những lựa chọn phức tạp trong kỷ nguyên số, tư duy phản biện giúp cá nhân đánh giá rủi ro, hệ quả, giá trị xã hội và cá nhân của mỗi quyết định. Thông qua phản biện có luận cứ và kỹ năng tranh luận, cá nhân phát

triển năng lực thuyết phục, hợp tác và đổi mới.

Đối với tổ chức

Trong môi trường tổ chức, tư duy phản biện là nền tảng của quản trị khoa học và đổi mới sáng tạo. Các nghiên cứu từ McKinsey chỉ ra rằng các tổ chức có văn hóa tư duy phản biện thường đưa ra quyết định chính xác, ứng phó nhanh với thay đổi và khuyến khích cải tiến liên tục⁽⁷⁾, gồm: tối ưu hóa ra quyết định quản trị và thúc đẩy văn hóa đổi mới và học tập.

Tối ưu hóa ra quyết định quản trị: Quyết định chiến lược trong tổ chức cần được xây dựng trên cơ sở phân tích, tranh luận nội bộ và đánh giá hệ quả - những yếu tố cốt lõi của tư duy phản biện. Tổ chức có đội ngũ tư duy phản biện sẽ tránh quyết định theo cảm tính, kinh nghiệm, thay vào đó dựa trên dữ liệu, phản biện nội bộ và kiểm định hệ quả.

Thúc đẩy văn hóa đổi mới và học tập: Khuyến khích phản biện nội bộ sẽ tăng cường khả năng sáng tạo và dễ thích nghi với môi trường cạnh tranh. Tư duy phản biện là chất xúc tác cho sáng tạo, vì nó khuyến khích đặt câu hỏi, thách thức giả định cũ và hình thành lý lẽ mới. Trong tổ chức, tư duy phản biện tạo sự gắn kết giữa quản lý và nhân viên, khuyến khích tinh thần chủ động, sáng tạo và chia sẻ tri thức. Tăng khả năng kiểm soát rủi ro và tuân thủ đạo đức: Tư duy phản biện giúp nhận diện sớm các rủi ro và sai sót tiềm ẩn và tạo nền tảng cho quản trị minh bạch, liêm chính.

Đối với xã hội

Nâng cao năng lực công dân số: Tư duy phản biện là vũ khí phòng vệ trước thông tin sai lệch và nguy cơ thao túng nhận thức trong môi trường số, giúp công dân số nhận diện, kiểm chứng và đánh giá độ tin cậy của thông tin, đặc biệt trước các hiện tượng tin giả, thao túng thuật toán, công nghệ deepfake.

Thúc đẩy xã hội học tập và sáng tạo: Tư duy phản biện thúc đẩy học suốt đời, mở rộng năng lực khai phá tri thức, góp phần vào hệ sinh thái sáng tạo, chuyển đổi số và phát triển bền vững. Một xã hội khuyến khích đặt câu hỏi, chất vấn và tìm kiếm sự thật sẽ tạo nền tảng vững chắc cho tri thức hóa và phát triển lâu dài, góp phần củng cố năng lực phản biện xã hội.

2.3. Vai trò của tư duy phản biện trong các lĩnh vực

Trong giáo dục - đào tạo

Trong lĩnh vực giáo dục, tư duy phản biện là năng lực cốt lõi giúp người học chuyển từ tiếp thu tri thức thụ động sang học tập chủ động và sáng tạo. Người học cần biết đặt câu hỏi, đánh giá thông tin và phản biện để hình thành tri thức bền vững. Việc tích hợp học qua vấn đề, học qua tranh luận, phản biện giả định là phương pháp hiệu quả để phát triển tư duy phản biện cho người học.

Trong đào tạo, bồi dưỡng nguồn nhân lực số, tư duy phản biện là yêu cầu cấp thiết giúp người lao động thích ứng với sự thay đổi nhanh chóng của công nghệ và yêu cầu kỹ năng mới. Các chương trình đào tạo về STEM, trí tuệ nhân tạo, dữ liệu lớn, khởi nghiệp sáng tạo cần tích hợp kỹ năng này vào nội dung và phương pháp giảng dạy hiện đại.

Trong khoa học - công nghệ và đổi mới sáng tạo

Tư duy phản biện là nền tảng để đặt vấn đề, thiết kế nghiên cứu, phân tích dữ liệu và đánh giá giả thuyết khoa học. Trong bối cảnh ứng dụng trí tuệ nhân tạo và dữ liệu lớn trở nên phổ biến, nhà khoa học phải liên tục đặt nghi vấn về nguồn dữ liệu, thiên kiến trong thuật toán và hệ quả đạo đức. Brookfield cho rằng không có tư duy phản biện, khoa học chỉ là sự tích lũy kỹ thuật vô hồn⁽⁸⁾. Ý này phản ánh bản chất

tương tác giữa tư duy phản biện và khoa học chân chính, tức là khoa học không đơn thuần là việc thực hiện các quy trình kỹ thuật hay đo đạc số liệu, mà là quá trình suy xét, chất vấn và kiểm tra lẫn nhau nhằm tìm ra chân lý một cách cẩn trọng.

Trong lãnh đạo - quản trị - kinh doanh

Từ cấp độ hoạch định chính sách đến điều hành tổ chức và hoạt động thị trường, tư duy phản biện đóng vai trò như một hệ thống “miễn dịch nhận thức” giúp tránh sai lầm, nâng cao chất lượng quyết định và thúc đẩy đổi mới sáng tạo.

Ở cấp độ quốc gia và chính sách công, lãnh đạo vĩ mô cần tư duy phản biện để hoạch định chiến lược, điều hành kinh tế và ra quyết định phù hợp. Lãnh đạo thích ứng là người biết đặt lại các giả định nền tảng và phản biện lại mô hình truyền thống. Trong môi trường đầy biến động, các nhà hoạch định chính sách cần tư duy phản biện để phân tích đa chiều hệ quả của quyết định chính sách; kiểm chứng dữ liệu, tránh ngộ nhận, duy ý chí.

Tư duy phản biện giúp nhà quản trị vi mô phân tích nguyên nhân gốc rễ, đánh giá hiệu quả và tối ưu hóa các quy trình nội bộ. Khuyến khích phản biện nội bộ, tranh luận minh bạch và kiểm định chính sách là cách để nâng cao năng lực tổ chức. Tư duy phản biện giúp nhà quản trị ra quyết định dựa trên dữ liệu chứ không theo định kiến hoặc áp lực nhóm. Tư duy phản biện là “vũ khí cạnh tranh mềm” trong thị trường số, khi người tiêu dùng thay đổi liên tục, công nghệ phát triển nhanh và đối thủ tiềm ẩn khó lường. Tư duy phản biện trong marketing để tránh thao túng, gian dối thông tin; đánh giá nhu cầu khách hàng bằng dữ liệu và thử nghiệm thay vì định kiến chủ quan.

Trong truyền thông và thông tin đại chúng

Truyền thông và thông tin đại chúng không chỉ

là công cụ truyền tải tri thức mà còn là lực lượng định hình tư duy, niềm tin và hành vi xã hội. Khi mạng xã hội, trí tuệ nhân tạo và các nền tảng kỹ thuật số bùng nổ, nhu cầu tiếp nhận thông tin có chọn lọc, có tư duy phản biện trở nên cấp thiết. Tư duy phản biện giúp phân biệt thật - giả, đánh giá logic thông tin và ứng xử có trách nhiệm trong môi trường số. Việc rèn luyện tư duy phản biện giúp việc tiếp nhận thông tin nhận diện được nguồn tin đáng tin cậy; đánh giá mức độ logic và tính minh bạch của thông tin; tránh bị thao túng bởi cảm xúc hoặc hiệu ứng đám đông.

Trong hoạt động báo chí - truyền thông, tư duy phản biện là yêu cầu nghề nghiệp cốt lõi đối với nhà báo và người làm truyền thông. Không có tư duy phản biện, người viết dễ bị cuốn theo cảm tính và định kiến. Người làm báo cần phản biện để xác thực nguồn tin; bảo đảm khách quan trong diễn đạt.

Đạo đức truyền thông và trách nhiệm xã hội cần được đặt lên hàng đầu. Tư duy phản biện gắn liền với đạo đức nghề nghiệp, giúp người làm truyền thông phản bác thông tin sai lệch, cân nhắc hệ quả xã hội và đạo đức của việc lan truyền thông tin. Truyền thông vì lợi ích công phải đặt trong nền tảng lập luận hợp lý, minh bạch và nhân văn.

Trong quản trị xã hội

Trong kỷ nguyên số, quản trị xã hội và công dân đang đối mặt với nhiều thách thức phức tạp và chưa từng có tiền lệ. Sự lan truyền thông tin phi tuyến tính, tác động của mạng xã hội, cùng với sự dịch chuyển trong mô hình quản trị từ hành chính mệnh lệnh sang phục vụ đã đặt ra yêu cầu cấp thiết đối với năng lực tư duy phản biện. Tư duy phản biện không chỉ là công cụ phân tích và đánh giá, mà còn là nền tảng cho sự minh bạch, trách nhiệm và dân chủ trong hành vi của nhà nước và công dân.

Tư duy phản biện giúp các nhà hoạch định chính sách đánh giá hệ quả nhiều chiều, kiểm tra các giả định và mở rộng không gian đối thoại xã hội trong quản trị xã hội, tư duy phản biện thể hiện qua phân tích chính sách dựa trên bằng chứng khoa học; phản biện quản lý lỗi thời để thích ứng với thay đổi; tổ chức các cơ chế lắng nghe, góp ý từ xã hội.

Trong kỷ nguyên số, công dân không chỉ tiếp nhận thông tin mà còn trực tiếp sản xuất và chia sẻ thông tin. Tư duy phản biện giúp họ đánh giá độ tin cậy, phát hiện tin giả, ngăn chặn sự thao túng nhận thức; đồng thời bảo vệ chính kiến bằng lý lẽ xác đáng. Người dân có năng lực phản biện sẽ không dễ bị chi phối bởi tâm lý đám đông, biết điều chỉnh hành vi, từ đó góp phần xây dựng văn hóa đối thoại xã hội văn minh, kỷ cương.

Trong nâng cao nhận thức của cá nhân

Cần nhận thức đúng về tư duy phản biện. Tư duy phản biện là năng lực đa chiều, liên ngành và liên văn hóa, không thể tách rời khỏi giáo dục, đạo đức và trách nhiệm công dân. Đây không chỉ là một kỹ năng học thuật, mà còn là một năng lực sống cốt lõi trong kỷ nguyên số, giúp con người tự chủ trước công nghệ, sáng suốt giữa dòng thông tin phức tạp và nhân văn trong hành động. Phát triển tư duy phản biện chính là đầu tư cho sự trưởng thành của mỗi cá nhân và sự tiến bộ của xã hội văn minh.

Tư duy phản biện không phải là thể hiện chống đối hay tranh cãi, mà là cách suy nghĩ có lý trí, có trách nhiệm để xây dựng, cải thiện và kiến tạo tri thức chuẩn mực trong môi trường số. Người tư duy phản biện chân chính cần gắn với trách nhiệm đạo đức và phẩm chất như khiêm tốn, chính trực, đồng cảm và ý thức công lý. Một người có tư duy phản biện nhưng thiếu chính trực hoặc sự đồng cảm có thể sử dụng

năng lực phân tích vào mục đích lừa dối, gây hại hoặc làm sai lệch nhận thức. Do đó, cần nhận diện và hạn chế các thiên kiến nhận thức - nguyên nhân dễ dẫn đến lập luận sai lầm, nguy hiểm, như xu hướng tin theo cảm xúc hay hiệu ứng đám đông.

Tư duy phản biện đặt nền tảng cơ bản không chỉ cho thành tựu cá nhân mà còn cho việc xây dựng xã hội văn minh. Tư duy phản biện là kỹ năng cần thiết đối với mọi lĩnh vực, từ học tập, nghiên cứu, ra quyết định cá nhân, lãnh đạo chuyên nghiệp đến sự tham gia chống lại thông tin sai lệch và thúc đẩy đổi mới. Tư duy phản biện là một kỹ năng cốt lõi mang tính tích hợp, bao hàm và hỗ trợ nhiều kỹ năng khác cần thiết cho sự thành công trong kỷ nguyên số.

Nâng cao hiệu suất học tập và nghiên cứu. Tư duy phản biện là một kỹ năng cốt lõi, giúp người học tiếp cận các thách thức học thuật với sự hiểu biết sâu sắc, cho phép áp dụng kiến thức thiết thực, vượt xa việc ghi nhớ đơn thuần hoặc tiếp thu thông tin thụ động. Người học biết đánh giá nghiêm ngặt độ tin cậy của nguồn, loại bỏ thông tin không tin cậy hoặc gây hiểu lầm để nhận biết rõ thực chất.

Trong môi trường học thuật, tư duy phản biện bảo đảm rằng người nghiên cứu chủ động thách thức các giả định, thay vì chấp nhận chúng một cách vô điều kiện. Nó trang bị cho người nghiên cứu khả năng diễn giải thông tin phức tạp, áp dụng các khuôn khổ lý thuyết vào các tình huống thực tế và dự đoán các kết quả tiềm năng. Tư duy phản biện giúp người nghiên cứu đánh giá các ý tưởng đa dạng, xây dựng các câu hỏi chính xác và trình bày rõ ràng những hiểu biết của họ.

Điều này cho thấy cần sự thay đổi mô hình cơ bản trong triết lý giáo dục. Mô hình truyền thống, vốn tập trung vào việc ghi nhớ và lưu giữ

thông tin, ngày càng trở nên không còn phù hợp trong thời đại tri thức gia tăng nhanh chóng và liên tục biến đổi. Mô hình mới phải tập trung phát triển năng lực chủ động của người học trong tương tác, phân tích, tổng hợp và vận dụng kiến thức theo logic thực tiễn. Sự thay đổi này đòi hỏi xem xét lại phương pháp sư phạm, hướng đến cách tiếp cận chủ động như học tập dựa trên vấn đề và thảo luận phản biện. Trong đó, tư duy phản biện trở thành năng lực cốt lõi cho học tập suốt đời và thích ứng với sự thay đổi.

Nâng cao năng lực ra quyết định và giải quyết vấn đề. Trong cuộc sống, tư duy phản biện là một kỹ năng quan trọng giúp mỗi người đưa ra các quyết định hiệu quả dựa trên đánh giá thông tin khách quan, giải quyết vấn đề một cách hệ thống và lựa chọn trên cơ sở lập luận logic kèm bằng chứng xác thực; đồng thời là kỹ năng thiết yếu giúp mỗi người cân nhắc ưu và nhược điểm của những quyết định quan trọng như thay đổi nghề nghiệp hoặc đầu tư, nhằm bảo đảm sự lựa chọn phù hợp với lợi ích và giá trị lâu dài của cá nhân. Trong công việc, tư duy phản biện là một kỹ năng không thể thiếu đối với lãnh đạo và quá trình ra quyết định chiến lược.

Người có khả năng tư duy phản biện thường quản lý tổ chức, giải quyết các vấn đề hiệu quả hơn và thúc đẩy đổi mới tốt nhờ phân tích tình huống sâu sắc, từ nhiều góc độ, và đưa ra các quyết định logic, có tầm nhìn. Tư duy phản biện giúp cá nhân và lãnh đạo không chỉ hiệu hiện tại mà còn dự đoán tương lai, từ đó hành động phù hợp để đạt mục tiêu lâu dài.

Phản bác thông tin sai lệch trong kỷ nguyên số. Tư duy phản biện được coi là một thành tố quan trọng của năng lực thông tin, để tương tác một cách tinh táo với nội dung trực tuyến. Trong bối cảnh tin giả lan truyền nhanh

chóng, việc phân biệt giữa thông tin xác thực và nội dung bịa đặt trở nên vô cùng khó khăn nếu thiếu tư duy phản biện. Thúc đẩy năng lực thông tin và sự tham gia phản biện với nội dung trực tuyến là vô cùng cần thiết. Cần trang bị cho các cá nhân kỹ năng tư duy phản biện, khả năng phân biệt các nguồn đáng tin cậy. Các phương pháp xác định chất lượng thông tin và nguồn thông tin, giúp mọi người trở nên nhanh chóng trong xác định thông tin sai. Giải pháp thiết thực là nâng cao năng lực tư duy phản biện và năng lực thông tin.

Thúc đẩy sự sáng tạo. Tư duy sáng tạo và tư duy phản biện là những kỹ năng nhận thức bổ sung cho nhau, nâng cao khả năng giải quyết vấn đề, thúc đẩy đổi mới. Chúng có quan hệ hữu cơ với nhau, tạo hiệu ứng tích cực. Tư duy sáng tạo gắn các ý tưởng mới và khám phá các giải pháp độc đáo, sử dụng các kỹ thuật tư duy phân kỳ để thoát khỏi các mô hình tư duy thông thường. Trong khi đó, tư duy phản biện tập trung vào phân tích, đánh giá và đưa ra phán đoán logic, bảo đảm ý tưởng được thẩm định kỹ lưỡng và khả thi khi triển khai.

Như vậy, tư duy sáng tạo tạo ra các ý tưởng tiềm năng, trong khi tư duy phản biện sau đó sẽ đánh giá và tinh chỉnh chúng, bảo đảm tính khả thi và giá trị thực tiễn. Tư duy phản biện hoạt động như cơ chế kiểm soát chất lượng và tinh chỉnh cho đầu ra sáng tạo. Mỗi quan hệ này là yếu tố quan trọng cho đổi mới và giải quyết vấn đề trong thực tiễn.

2.4. Rèn luyện, bồi dưỡng tư duy sáng tạo

Thực hành thành thạo các kỹ năng của tư duy phản biện

Để hiểu và thực hành tốt tư duy phản biện, mỗi người cần phải rèn luyện, trau dồi bền bỉ, liên tục. Điều này đòi hỏi sự tự nhận thức, suy

nghĩ về cách suy nghĩ của bản thân, nhằm chủ động tự học, tự tích lũy mọi lúc, mọi nơi, bất kể nghề nghiệp, trình độ nào. Tích lũy và thực hành tư duy phản biện là hoạt động không ngừng, lặp đi lặp lại, luôn được tinh chỉnh và phát triển. Sự thành thạo trong tư duy phản biện không bao giờ là tuyệt đối, vì đó là một hành trình học hỏi, thích nghi, vượt qua những giới hạn nhận thức và thiên kiến của chính mình.

Một số kỹ năng cốt lõi trong hình thành và phát triển tư duy phản biện cần thấu hiểu và thực hành:

Thứ nhất, đặt câu hỏi về các giả định. Tư duy không chấp nhận thông tin một cách hiển nhiên, mà luôn chủ động xác định và thách thức những niềm tin và quan điểm tiềm ẩn có thể ảnh hưởng đến quá trình ra quyết định của mình hoặc của người khác. Thực hành xác định các giả định rõ ràng và ngụ ý trong mọi dạng thông tin được tiếp nhận. Tư duy phản biện phát triển mạnh nhờ sự tò mò. Nuôi dưỡng thói quen đặt các câu hỏi thăm dò như: *Tại sao? Làm thế nào? Điều gì sẽ xảy ra nếu...?* để đi sâu hơn vào các vấn đề và khám phá những sự phức tạp tiềm ẩn.

Thứ hai, suy ngẫm. Sau khi đưa ra quyết định, giải quyết vấn đề hoặc hoàn thành một nhiệm vụ, cần dành thêm thời gian để suy ngẫm về toàn bộ quá trình. Điều này liên quan đến việc phân tích suy nghĩ, hành động và kết quả. Xem xét hậu quả của các quyết định, xác định các lĩnh vực có thể cải thiện và học hỏi có ý thức từ những sai lầm để định hướng cho các lựa chọn trong tương lai.

Thứ ba, cởi mở, lắng nghe các quan điểm khác nhau. Cần chủ động tiếp xúc với nhiều quan điểm khác nhau và xem xét chúng cẩn thận, ngay cả khi chúng mâu thuẫn với quan điểm của mình. Hãy tham gia đối thoại một cách

cởi mở, tôn trọng người khác và đặt câu hỏi phù hợp, thực hành lắng nghe để thấu hiểu sự đa dạng trong cách nhìn nhận. Cần có thái độ tiếp thu và linh hoạt trước những ý tưởng, bằng chứng hay lập luận mới, ngay cả khi chúng thách thức những niềm tin sâu sắc, giá trị cá nhân hoặc các mô hình đã được thiết lập.

Thứ tư, tư duy phân tích. Phát triển khả năng phân tách các vấn đề phức tạp hoặc khối lượng lớn thông tin thành các phần nhỏ hơn, dễ quản lý; sau đó phân tích một cách có hệ thống từng thành phần và mối quan hệ giữa chúng để đạt được sự hiểu biết sâu sắc hơn về tổng thể.

Thứ năm, khả năng giải quyết vấn đề. Cần áp dụng cách tiếp cận có cấu trúc để giải quyết vấn đề, bao gồm động não để đưa ra những giải pháp tiềm năng mà không vội phán xét; sau đó, phân tích và so sánh chúng để lựa chọn những phương án hiệu quả và khả thi nhất.

Thứ sáu, kỹ năng diễn đạt. Cần diễn đạt rõ ràng ý tưởng dựa trên lập luận hợp lý và bằng chứng, thay vì chỉ là phỏng đoán. Phát triển khả năng diễn đạt và giải quyết vấn đề hiệu quả là một phần không thể thiếu của quá trình tư duy phản biện.

3. Kết luận

Tư duy phản biện là một trong những kỹ năng thiết yếu hàng đầu trong kỷ nguyên số mà mỗi cá nhân cần phải biết vận dụng sáng tạo vào công việc cũng như đời sống hàng ngày; cần hiểu rõ bản chất và thành thạo kỹ thuật thực hành từ trong thực tiễn. Đó là cách tư duy lý trí, có trách nhiệm để xây dựng, cải thiện và kiến tạo tri thức chuẩn mực trong môi trường số thông tin phong phú, đa chiều. Tư duy phản biện đem lại ích thiết thực cho cá nhân, tổ chức và xã hội, với phạm vi ảnh hưởng rộng lớn - từ học tập, nghiên cứu, ra quyết định cá nhân, lãnh đạo,

quản lý, đến việc tham gia của công dân chống lại thông tin sai lệch và thúc đẩy đổi mới. Tư duy phản biện là một “siêu kỹ năng”, tích hợp tất cả các kỹ năng khác cần thiết cho sự thành công trong kỷ nguyên số □

Ngày nhận bài: 10-8-2025; Ngày bình duyệt: 15-9-2025; Ngày duyệt đăng: 24-9-2025

Email tác giả: vuthanhsonbtc@gmail.com

(1) Ennis, R. H.: A Taxonomy of Critical Thinking Dispositions and Abilities. In J. B. Baron & R. J. Sternberg (Eds.), *Teaching Thinking Skills: Theory and Practice*, New York: Freeman.

(2) Halpern, D. F.: *Teaching for Critical Thinking: Helping College Students Develop the Skills and Dispositions of a Critical Thinker*. New Directions for Teaching and Learning, 1998.

(3) Paul, R. & Elder, L.: *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking, Eighth Edition (2019 - 2020), Bloomsbury USA Publishing, 2014.

(4) Scriven, M., & Paul, R.: *Critical Thinking as Defined by the National Council for Excellence in Critical Thinking*, 1992.

(5) Paul, R. & Elder, L.: *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking, Eighth Edition (2019 - 2020), Bloomsbury USA Publishing.

(6) Marilee G. Adams: *Change Your Questions, Change Your Life: 12 Powerful Tools for Leadership, Coaching, and Life*. Berrett-Koehler Publishers, 4th Edition, 2022.

(7) McKinsey & Company: *The skills revolution: Reimagining jobs and leadership in the digital age*, 2019.

(8) Brookfield, S. D.: *Teaching for Critical Thinking*. Jossey-Bass, 2012.